

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕНОСТИ НА ТЪРГОВИЯТА С АГРАРНИ ПРОДУКТИ НА БЪЛГАРИЯ

Искра Ненчева–Иванова
Тракийски университет, Стара Загора

Резюме

Цел на настоящата разработка е да се проучат тенденциите и особеностите на търговията с аграрни продукти в България. За постигане на целта се решават следните задачи: да се анализират тенденциите в изменението на износа и вноса на аграрни продукти; на основата на извършения анализ да се направят предложения за подобряване и развитие на изследваната пазарна структура, както и нейното адаптиране към изискванията на ЕС. Развитието на аграрният сектор в България през следващите години е в посока изграждане на конкурентно земеделие, отговарящо на европейските стандарти, чрез ефективно използване на ресурсите и реструктуриране на стопанствата.

Ключови думи: европейски пазар, търговия, аграрни продукти, конкурентоспособност, внос, износ.

Key words: European market, trade, agricultural products, competitiveness, imports, exports.

JEL: Q130, Q170.

През последните години основен приоритет на аграрната политика на България е създаването на условия за по-ефективно използване на производствените ресурси в земеделието и повишаване конкурентоспособността на селскостопанската продукция на международните пазари. Селското стопанство се нарежда сред водещите отрасли на българската икономика и има съществен принос за формирането на валутните приходи на страната.

С интегрирането на България и българската икономика към ЕС, конкурентоспособността на селскостопанското производство се превръща в един от най-важните проблеми. Възниква проблемът за бъдещото развитие на селското стопанство, производството и реализацията се извършват в силно променена макроикономическа среда. Българските производители са поставени пред нови реалности и сериозни предизвикателства. Нарастващите разходи и цени, по които се предлагат аграрните продукти се отразяват неблагоприятно върху конкурентоспособността на износа.

Цел на настоящата разработка е да се проучат тенденциите и особеностите на търговията с аграрни продукти на България.

За постигане на целта се решават следните задачи:

- Да се анализират тенденциите в изменението на износа и вноса на аграрни продукти.
- На основата на извършения анализ да се направят предложения за подобряване и развитие на изследваната пазарна структура, както и нейното адаптиране към изискванията на ЕС.

Развитието на аграрният сектор в България през следващите години е в посока изграждане

на конкурентно земеделие, отговарящо на европейските стандарти, чрез ефективно използване на ресурсите и реструктуриране на стопанствата.

След приемането на България в ЕС аграрният сектор продължава да играе важна роля в икономиката на страната. Състоянието и развитието на агросектора в годините след присъединяването на България към Евросъюза е стабилизирано, но на много по-ниско равнище спрямо неговите възможности и потенциал за развитие. Предизвикателство пред агросектора е увеличаване на брутната добавена стойност от производството, а не само износ, както и регионален баланс в земеделието [2, 13].

След присъединяването на България към Европейския съюз националният пазар се превърна в част от вътрешния пазар на Общността и българските производители и търговци се изправиха пред редица предизвикателства, свързани с размера и структурата на износа на земеделски продукти. В условията на изострена конкуренция, успешна реализация на международните пазари имат онези стоки, произведени в съответствие с европейските изисквания за добра земеделска практика и безопасност на храните.

Търговията е двигател за постигане на световен растеж. Европейският съюз е един от големите участници в международната търговия и инвестиции в световен мащаб. Значението, което имат търговията и отворените пазари за постигането на по-ниски цени и предоставянето на по-голям потребителски избор, е отразено и в общественото мнение.

Присъединяването на България към ЕС доведе до промяна в структурата на търговията с

аграрни стоки. Поради по-изгодните икономически условия за търговия на единния европейски пазар, търговските потоци постепенно се пренасочват към държавите от ЕС, за сметка на други икономически общности и региони.

През последните години основен приоритет на аграрната политика на България е създаването на условия за по-ефективно използване на производствените ресурси в земеделието и повишаване конкурентоспособността на селскостопанската продукция на международните пазари. Селското стопанство е значим отрасъл на българската икономика и има съществен принос за формирането на валутните приходи на страната.

Голямото предизвикателство, пред което се изправя земеделският отрасъл след 2007 година, е съчетаване на Общата селскостопанска политика (ОСП) с националната аграрна политика, което се оказва решаващ фактор за развитие на българското земеделие. Независимо че през последните години положителния ефект от развитието на отрасъла е резултат от вливането на европейски средства и повишения ръст на националните доплащания, земеделското производство се характеризира все още със ниска конкурентоспособност и недостатъчна пазарна ориентация. Всичко това се дължи на натрупаните през годините проблеми. Разпадането на плановете стопанство и съпроводилата го криза се отразиха особено силно върху селското стопанство [2, 13].

Развитието и адаптирането на аграрния сектор към ОСП е свързано с различни по своя характер и мащаб проблеми. Въпреки трудностите, сектора постепенно се адаптира към изискванията на ОСП [2]. Целта е превръщането на аграрния сектор във високоефективен и конкурентоспособен в условията на членството ни в ЕС [12].

Факт е, че селското стопанство няма потенциала на промишлеността или ИТ сектора да създава добавена стойност, но в условията на силно субсидиране и нарастващо търсене на храни предполага да показва по-добри резултати. По данни на Аграрния доклад ефективността на сектора продължава да спада, производителността на труда е доста под средната за страната и доходите – също. В същото време сектора осигурява жизненоважни за селските райони доходи. Причините за състоянието на аграрния сектор в настоящия момент са от разнороден характер. Днес все още се наблюдават малки разпръснати площи, огромен дял на дребните стопанства, неефективно усвояване на субсидиите, недостатъчни инвестиции и вътрешни, и външни.

Основателни са очакванията за новия програмен период 2014–2020 г., където основните цели са насочени към създаване на по-голяма заетост и достъпност до средствата за финансиране. Приоритетно ще се подпомагат малките производители, а въвеждането на интегрирания подход се очаква да доведе до по-голяма ефективност на сектора и създаването на по-висок брутен национален продукт от земеделието [4].

С интегрирането на България и българската икономика към ЕС, конкурентоспособността на селскостопанското производство се превръща в един от най-важните проблеми. Възниква проблемът за бъдещото развитие на селското стопанство, производството и реализацията се извършват в силно променена макроикономическа среда. Българските производители са поставени пред нови реалности и сериозни предизвикателства. Нарастващите разходи и цени, по които се предлагат аграрните продукти се отразяват неблагоприятно върху конкурентоспособността на износа.

Наблюдават се тревожни симптоми за нестабилна конкурентоспособност в българския аграрен сектор, по-важните от които са:

- намалено селскостопанско производство, което не е в състояние да задоволи потребителското търсене, както на вътрешния, така и на международния пазар;
- преобладаваща конюнктурност в износа; висок относителен дял на непреработените продукти в износа;
- попадането на по-голямата част от аграрния износ в ниските ценови равнища, което означава слаба конкурентоспособност по отношение качеството на експортните стоки и др.

Търговията с български аграрни стоки заема важно място във външнотърговския ни стокообмен. Външната търговия е основен фактор за участие в международното разделение на труда, за специализация на производството и за повишаване ефективността на националната икономика. Доминиращата роля на износа над вноса е най-силно изразена след присъединяването на България към ЕС 2007 г. Това показва, че с членството в ЕС условията за развитие на аграрния сектор се подобряват, а заедно с това достъпът на българските селскостопански стоки до европейския пазар е улеснен [1].

В условията на нарастващ външнотърговски обмен разкриването на проблемите, свързани с външната търговия и конкурентоспособността на аграрния износ е от изключително значение.

За периода от 1997 г. до 2007 г. в резултат от проведената аграрна реформа и спецификата на сектора относителния дял на брутната добавена стойност в аграрния сектор непрекъснато

намалява от 26,2% на 5,6%. Приемането на България за член на ЕС се отразява благоприятно и БДС за 2008 г. нараства на 7,2%. Влиянието на световната финансова и икономическа криза води до нов спад през 2009 г. на 5,1% и през следващите години, макар и с много бавни темпове се наблюдава нарастване [7, 11, 15].

Аграрният сектор в България заема дял от 5,5% в брутната добавена стойност (БДС) през 2013 г., присъства с 18,4%-ен дял в общия износ на страната и 9,5 %-ен в общия внос през 2013 г., като осигурява заетост за над 568 600 души.

През 2013 г. спрямо 2012 г. нараства относителният дял на аграрния сектор в общия износ, внос и стокообмен за страната до съответно 18,4%, 9,5% и 13,6%.

През 2013 г. износът на селскостопански стоки бележи ръст от 18,4% спрямо предходната година до 5 374 млн. щ. д. Същевременно, вносът на селскостопански стоки се увеличава със 9,6% до 3 262 млн. щ. д. В резултат, положителното търговско салдо в аграрната търговия на страната достига до 2 113 млн. щ. д., с 895 млн. щ. д. или 73,5% повече в сравнение с 2012 г.

През 2012 г. износът на селскостопански стоки се свива със 7,7% на годишна база, а вносът – с 3,8 на сто. В резултат търговското салдо в аграрната търговия на страната намалява с 16% спрямо 2011 г., но остава съществено над нивата от предходните години, като надхвърля 1,2 млрд. долара. Темповете, с които нараства износът на селскостопански стоки многократно надвишава темповете, с които нараства вносът. Търговското салдо от външната търговия със селскостопански стоки е положително и непрекъснато нараства.

През 2014 г. относителният дял на аграрния сектор в общия външнотърговски стокообмен за страната бележи намаление на годишна база. Намалението на общия селскостопански износ спрямо 2013 г. се дължи основно на спад на експорта на пшеница, царевица и слънчоглед. През последните години в стойностно изражение зърнените и маслодайните култури формират основен дял от общия аграрен износ (около 40–50%).

Относителният дял на аграрния сектор в общия износ на страната през 2015 г. отбелязва намаление на годишна база, до 16,1%, докато при вноса и стокообмена се отчита повишение, до съответно 10,2% и 13,0%.

Балансът от търговията със селскостопански стоки през всички години на периода е положителен, с изключение на 2007 г. Структурните промени в износа показват неблагоприятна тенденция на нарастване на дела на непреработените продукти в износа и на тези с висока добавена стойност във вноса [1].

Търговията със селскостопански стоки е от голямо значение за икономиката на страната поради високия ѝ дял във външнотърговския оборот и при формирането на търговския баланс.

През 2013 г. аграрният стокообмен с ЕС отбелязва увеличение с 11,4%, като делът на Съюза от общия аграрен износ е 67%, а този от аграрния внос – 80,9%. При търговията със земеделски стоки с трети страни също се наблюдава ръст, като най-чувствително нараства стокообменът с Арабските страни (с 64%) и с Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (без страните от ЕС и Европейската асоциация за свободна търговия) (с 54,4%).

През 2014 г. аграрният стокообмен на България се свива с 5,1% на годишна база, поради намаление на износа на селскостопански стоки с 9% и 1,4% увеличение на вноса.

През 2015 г. общият аграрен стокообмен на България нараства с 4,7% спрямо предходната година, поради увеличение на износа и вноса [15, 16].

Значителното нарастване на обема на външнотърговския оборот със селскостопански стоки е свидетелство за процеса на интегриране на сектора в световната и преди всичко в европейската икономика.

Селското стопанство е важен фактор с определящо значение за икономическото и социалното развитие на селските райони, в които живее значителна част от населението на страната. От тази гледна точка за България е особено важно да оползотвори земеделския си потенциал като основа за увеличаване както на благосъстоянието на производителите, така и за развитието на селските райони.

След членството на страната в ЕС относителният дял на износа на селскостопански стоки от общия износ надвишава дела на техния внос. Това се отразява благоприятно на върху развитието на аграрния сектор и допринася за повишаване конкурентоспособността на селскостопанската продукция и за ефективното използване на производствените ресурси в земеделието.

В структурно отношение за положителното търговско салдо от международната търговия със селскостопански стоки най-голям принос има износът на зърнени култури, следвани от маслодайните семена и плодовете.

В продължение на дълги години земеделието е било в основата на икономиката на България. Днес неговият дял в БВП и в заетостта на населението последователно намалява. В същото време селското стопанство запазва своето значение и роля на доставчик на продукти от жизнена необходимост. Новите предизвикателства пред земеделието, както и бързите промени в

обществения живот, налагат развитие и на селскостопанската политика като дейност, насочена към постигане на обществени цели.

Българското селскостопанско производство след 2000 г. е сравнително стабилно, но на ниво, което не отговаря на естествения му потенциал. Модернизацията на сектора далеч не е завършила, като в същото време има признаци на небалансирано развитие.

Вносът и износът на селскостопански стоки е насочен предимно към страните от ЕС, като общото салдо е положително. Селскостопанската политика след приемането ни в ЕС през 2007 г. е съсредоточена върху усвояването на земеделската подкрепа – чрез директните плащания и ПРСР (Програма за развитие на селските райони).

Обезлюдяването на по-голямата част от селските райони продължава.

Извършените структурни промени в българското земеделие все още не са позволили създаването на продуктивно производство, което да оползотвори селскостопанския потенциал на страната и възможностите на външната търговия с аграрни стоки.

България следва да се стреми да постигне своите национални приоритети в земеделието, което означава, че страната трябва да участва активно в процеса на развитие на ОСП на ЕС като възможност за отчитане на интересите на българските земеделски производители в изграждането на регулаторната рамка на европейското земеделие.

При тези обстоятелства земеделската политика на България е необходимо да създаде условия за използване на естествения селскостопански потенциал на страната, както и да допринесе за запазване на жизнени местни общности в селските райони на страната.

Успешното интегриране и развитие на българското земеделие ще зависи в много голяма степен от познаването на характера и особеностите на европейското селско стопанство. Развитието на европейското земеделие се разглежда в неразривна връзка с развитието на селските райони, като се повишават сравнителните предимства и конкурентоспособността на отраслите и продуктите, произведени от тях и се очертават силните и слабите страни на производството и търговията с тях. Силните страни ни дават възможност да се реализират разкритите от европейската интеграцията възможности, а открояването на слабите страни - да се набележат адекватни промени в икономическата и аграрна политика, водещи до повишаване конкурентоспособността и ефективността на българските земеделски производители [1].

Общите изгледи за европейските земеделски пазари и доходи през следващите години са благоприятни. Фактори като макроикономическата среда (вкл. курса долар/евро и цените на петрола), политиките за възобновима енергия, пътят на технологичната промяна, бъдещите климатични промени и т.н. също ще влияят в голяма степен на бъдещото развитие на земеделието и пазарите на земеделска продукция в ЕС.

Начинът на разпределение на субсидиите (директните плащания и националните доплащания) не стимулира достатъчно производството на продукти, за които България има много благоприятни, специфични условия – продукти с национална идентичност, с високи вкусови качества от други страни на ЕС и извън него с традиции в аграрния износ.

Българското земеделие и пазарната ориентация на неговите продукти има потенциал да се развива в бъдеще, но това развитие трябва да бъде съобразено с изискванията на европейското законодателство – насочено към повишаване на качеството на предлаганите на пазара аграрни продукти, както и с продължаване на финансовата подкрепа за съответните сектори [3].

Членството на България в ЕС обуславя възприемането на приоритети, съобразени със задълженията, произтичащи от него – участието и прилагането на политиките на Съюза, особено към държави, с които България се стреми да развива активни икономически връзки – Русия, Западните Балкани и другите страни от Югоизточна Европа. Наред с това възможността да се реализират определени национални предимства с развитието на търговско-икономическите отношения в други страни и региони ще спомогне да се компенсира изчерпването на първоначалните интеграционни ефекти, което ще настъпи през посочения период.

Най-важният резултат от развитието на външноикономическите връзки на България е продължаващото положително развитие на ефектите на интегрираните пазари и разширяването на търговията с Европейското икономическо пространство. Предвид вече постигнатите размери на търговията на страната с ЕС – близо 60% от общия обем, може да се очаква известно развитие като резултат от допълнително пренасочване от външни пазари и региони към Единния вътрешен пазар на ЕС. Това ще спомогне за подобряването на условията на търговия на българските фирми, което ще стимулира излизането им на пазари на трети страни, където ЕС има развити търговски отношения. Същевременно очакваното разполагане на филиали и фирми от ЕС ще засили експортния потенциал в

региона и използването на националните сравнителни предимства в подкрепа на икономическото развитие

Вследствие промените в структурата на българската икономика и развитието на търговско-икономическите отношения със съседните държави се очертават и основните търговски партньори на страната през последните години. От оценките на Евростат се вижда, че основен търговски партньор на България е ЕС – 55,9% от износа и 57,1% от вноса.

Това, че България се присъедини към Европейския Съюз и неговите структури означава, че държавата е част и от обединения европейски пазар, където свободното движение на продукти и капитали представлява важен фактор за увеличаване ръста на икономиката и подобряване качеството на живот. Така основният приоритет на българската селскостопанска политика трябва да бъде повишаване на конкурентоспособността на селскостопанската продукция на международните пазари чрез стабилизиране на финансовото, икономическо и социално положение на страната, а също и за създаване на добър инвестиционен климат.

Аграрният отрасъл в България все още изостава от средното равнище за ЕС в своите нива на производителност.

Повишаването на конкурентоспособността на българските земеделски продукти изисква огромни инвестиции в машини, оборудване, съхранение, логистика и повишаване на професионалния опит на производителите за целите на подобряване на качеството, като същевременно се поддържа връзка с технологичните изисквания. Налице е също така необходимост от подобряване на маркетинговите умения и опит за пазарно-ориентирано производство на висококачествени и стандартизирани продукти.

България разполага с благоприятни географски и климатични условия за развитие на био храни и относително евтина цена на производство, в сравнение с това на ЕС, например земя, труд и т.н. Съществува голямо търсене от страна на потребителите на конкретни органични продукти (напр. билки, биологичен мед) и отглеждането на органични култури става все по-привлекателно за български и чуждестранни инвеститори. Основният проблем, който все още съществува на местния пазар на органични храни, е разбирането на средния потребител за качеството на органичните храни, представени на местния пазар. Потребителите не са наясно и не са достатъчно образовани относно факта, че производството на органични храни е част от по-голям и динамичен процес на производство, който има за цел да се запази биологичното разнообразие, почвата, водата и здравето на

населението като цяло, и трябва да бъде сертифицирано, контролирано и наблюдавано от специализирани фирми.

Някои от най-големите пречки в отрасъла са свързани с недостатъчната информираност за естеството на биологичните продукти, ниския среден доход на домакинствата и непознаването на механизмите за определяне на добавената стойност и качеството на органичните храни, задълбочаващата се икономическа криза в България, която може допълнително да увеличи ценовата разтегливост за потребителите на органични храни и трудностите при определяне качеството на продуктите [17].

С интегрирането на България и българската икономика към ЕС, конкурентоспособността на селскостопанското производство се превръща в един от най-важните проблеми. Възниква проблемът за бъдещото развитие на селското стопанство, производството и реализацията се извършват в силно променена макроикономическа среда. Българските производители са поставени пред нови реалности и сериозни предизвикателства. Нарастващите разходи и цени, по които се предлагат аграрните продукти се отразяват неблагоприятно върху конкурентоспособността на износа.

ЕС е наситен и силно конкурентен пазар. Той е добре защитен от прилаганата политика на ограничаването на износа от трети страни.

Наблюдават се тревожни симптоми за нестабилна конкурентоспособност в българския аграрен сектор, по-важните от които са: намалено селскостопанско производство, което не е в състояние да задоволи потребителското търсене, както на вътрешния, така и на международния пазар; неизпълнение на преференциални квоти за ЕС при голяма част от селскостопанските продукти; преобладаваща конюнктурност в износа; висок относителен дял на непреработените продукти в износа; попадането на по-голямата част от аграрния износ в ниските ценови равнища, което означава слаба конкурентоспособност по отношение качеството на експортните стоки и др.

Литература

1. *Развитието на българското земеделие и хранително-преработвателен сектор в рамките на ОСП – икономически и социални аспекти.* Анализ разработка, осъществена в рамките на Проекта на КНСБ „Сигурност чрез закона, гъвкавост чрез колективното трудово договаряне“ на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, финансиран от Европейския социален фонд
2. Бенчева, Н. *Състояние, проблеми и развитие на аграрния сектор на България в рамките на об-*

- щата селскостопанска политика. Аграрни науки. бр. 9. 2012. с. 7–17.
3. Костадинова, Н. *Перспективи и ефекти от прилагане на ОСП на ЕС върху българското земеделие*. Националният аграрен сектор-елемент на европейските земеделски региони в Стратегията „Европа 2020“. Свищов. 2014. с. 94.
  4. Николова, М. *Състояние и предизвикателства пред българското земеделие след присъединяване към ЕС*. Научни трудове на Русенския университет. 2013. том 52. серия 5.1
  5. *Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България в периода 2014–2020 г.*
  6. *Перспективи за развитие на пазарите на земеделски стоки. Анализ на външната търговия с аграрни стоки*. Състояние и възможности за активизиране на търговията със земеделски стоки за периода 2009–2012 г. МЗХ. Р. България, дирекция „Стратегическо планиране“. 2013.
  7. Славева, К. *Външната търговия на България със селскостопански стоки – състояние, тенденции и перспективи*. Националният аграрен сектор-елемент на европейските земеделски региони в Стратегията „Европа 2020“. Свищов. 2014. с. 233-235.
  8. Славова, Я. и кол. *Конкурентоспособност на аграрните продукти на вътрешния и международния пазар*. ИАИ. София. 2006.
  9. Славова, Я. *Вносът на селскостопански продукти – важен индикатор за конкурентоспособността на българското земеделие*. ИАИ. София. 2005.
  10. Славова, Я., и кол. *Българското земеделие – предизвикателства, проблеми и насоки на развитие в условията на ОСП*, сп. Икономика и управление на селското стопанство. 53. бр. 3. 2008.
  11. НСИ. *Статистически справочник*. от 2007 до 2016 г. София.
  12. Турлакова, Т. *Проблеми и предизвикателства пред българското земеделие в първите години след присъединяване към ЕС*. Сборник доклади. Варна. 2010. с. 26.
  13. Хаджиева, В. *Устойчиво развитие на земеделието в България*. сп. Икономически алтернативи. бр. 5. 2007. с. 34.
  14. [<http://ime.bg/>].
  15. *Аграрен доклад (2007-2016)*. МЗХ. Р. България.
  16. *Агростатистически справочник (2000–2014)*. МЗХ. Р. България.
  17. Иновационна стратегия за храните България. [www.capinfood.eu].

TRENDS AND FEATURES OF TRADE IN AGRICULTURAL PRODUCTS OF BULGARIA

Iskra Nencheva–Ivanova
Trakia University, Stara Zagora, Bulgaria

Abstract

The purpose of this paper is to explore trends and characteristics of trade in agricultural products to Bulgaria. To achieve the objective solve the following tasks: to analyze the trend of exports and imports of agricultural products; based on the analysis to make suggestions for improvement and development of the studied market structure and its adaptation to EU requirements. The development of the agricultural sector in Bulgaria in the coming years towards building a competitive agriculture, meeting the European standards through effective use of resources and restructuring of holdings.